

Araştırma Makalesi

İran'da Basının Doğuşu ve Gazeteler

Hülya Özkan (Öğr. Gör.)

İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

hulyaozkan@medipol.edu.tr

Orcid: 0000-0003-4827-664X

Mohammad Rigiderakhshan (Doktora Öğrencisi)

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

rigi.derakhshan@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1495-6284

Başvuru Tarihi: 07.03.2019

Yayına Kabul Tarihi: 10.04.2019

Yayınlanma Tarihi: 22.07.2019

DOI: 10.17680/erciyesiletisim.537079

Özkan, H. ve Rigiderakhshan, M. (2019). İran'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (2), 975-994. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.537079

Öz

İran'da basın ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan halkı toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel konularda önemli derecede bilgilendirmiş ve etkilemiştir. Basının gelişimi özellikle Meşrutiyet'in ilanının ardından farklı karakteristik özelliklere bürünmüştür.

Bu çalışmada matbaanın İran'a getirilmesinin ardından ülkede basın yayın hayatının gelişimi konu edinilerek, farklı dönemlerde yayımlanmaya başlayan ilk gazeteler sıralanmıştır. Kaçar dönemi, Meşrutiyet dönemi ve Birinci Pehlevi (Rıza Şah Pehlevi) dönemi olmak üzere üç başlık altında gazetecilik faaliyetleri incelenmiştir.

Kaçar döneminde ilk gazetenin yayınlandığı süreçte ülkedeki siyasi atmosferin nasıl olduğu, gazetelerin işlevlerinin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu gazetelerin rejim ile ilişkisi, sonraki dönemde meşrutiyete yaklaşımları, yayınlanma süreleri, hangi meseleleri kendilerine konu edindikleri araştırılmıştır. Gazetelerin özellikle meşrutiyete zemin hazırlayacak yayınları dikkate alınarak, bu tutumun hangi yöneticilerce olumlu/ olumsuz karşılandığı, basına yönelik engellemeler ve kısıtlamalar ortaya konulmuştur.

Meşrutiyet'ten sonraki dönemde özellikle Rıza Şah'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından bazı gazeteler, ürettikleri söylemler aracılığı ile yönetime meşruluk kazandıran bir rol üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise İran basını üzerinde İngiliz ve Rus siyasetinin etkisi hissedilmiştir. Sağ ve sol kesim olarak iki grup altında değerlendirilebilen basın organlarının dönemin hükümetlerine yönelik tutumları karşısında her iki kesimin yayınlarına da son verildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran'da Basın, Gazeteler, Meşrutiyet dönemi, Pehlevi Döneminde Basın, Kaçar Döneminde Basın.

Rising the Press and Newspapers in Iran

Hülya Özkan (Lect.)

İstanbul Medipol University Vocational School of Social Sciences

hulyaozkan@medipol.edu.tr

Orcid: 0000-0003-4827-664X

Mohammad Rigiderakhshan (Ph.D. Student)

İstanbul Medeniyet University Institute of Social Sciences

rigi.derakhshan@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1495-6284

Date Received: 07.03.2019

Date Accepted: 10.04.2019

Date Published: 22.07.2019

DOI: 10.17680/erciyesiletisim.537079

Abstract

In Iran, the press has informed and influenced the people living in different regions of the country on social, political, economic and cultural issues. The development of the press, especially after the declaration of the Constitutional Monarchy, has taken on different characteristics.

In this study, the first newspapers that were published in different periods were listed in the country after the printing press was brought to Iran. Journalism activities were examined under three headings: Qajar period, Constitutional Monarchy period and Pahlavi period (Reza Shah Pahlavi).

In the period when the first newspaper was published during the Qajar period, the political atmosphere in the country and the functions of the newspapers were tried to be revealed. The relationship of the newspapers in question with the regime, the approaches to the constitutionalism in the next period, the duration of publication, the issues that have been investigated. Considering the publications of the newspapers which will prepare the ground for the constitutional monarchy, the managers of these attitudes are treated positively/negatively, the pressures and restrictions have been put forward.

After the Constitutional Monarchy period, especially after receiving the administration of Reza Shah, some newspapers, through the discourses they have produced a role that gives the administration legitimacy. During the Second World War, the influence of British and Russian politics was felt on the Iranian press. Right and left sections of the media groups that can be evaluated under two groups against the attitudes of the governments of the period against the end of the publication of the two sectors are seen.

Keywords: Press in Iran, Newspapers, Constitutional period, Press during Pahlavi period, Press in Qajar Period.

Giriş

Basın yalnızca dünya üzerindeki gelişmeleri kamuoyuna yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda kamuoyu oluşturmak gibi bir güce de sahip olduğu için büyük önem taşımaktadır. Tarihte özellikle toplumsal hareketlerin gerçekleşme sürecinde basının sahip olduğu bu gücünün etkin bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Basın yayın organlarına hem ilk kez kullanılmaya başlandığı süreçlerde hem de bu yayın organlarının yaygınlık kazanmaya başladıkları dönemlerde toplumsal değişimin, toplumsal bütünlüğün sağlanması noktasında etkin bir mekanizma olarak şlevlik kazandırılmıştır.

Çalışmanın konusu olan İran'da basın tarihine baktığımızda ilk etapta bir modernleşme süreci olarak değerlendirilen Meşrutiyet dönemiyle birlikte gazetelerin sayısında artış görülmüştür. Avrupa'daki ve Osmanlı'daki örneklerin dikkate alınarak oluşturulduğu gazeteler, bu süreçte toplumsal değişimin gerçekleştirilmesi için tabana etki etmeyi hedefleyen içerikleri halka sunmuşlardır.

İran'da basının doğuşu batılılaşma ve meşrutiyet gibi oldukça çalkantılı, zorlu bir döneme tekabül etmektedir. Sıkıyönetimlerin, siyasi sürgünlerin ve cinayetlerin söz konusu olduğu kaotik bir dönemde ilk gazete yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle toplumsal, siyasal anlamda köklü değişikliklere yol açan meşrutiyet sürecinde yayımlanmaya başlayan gazete ve dergiler, İran'daki ve dünyadaki gelişmelerden halkı haberdar etmenin yanında, daha sonraki süreçte "batı hastalığı" ¹(غرب زدگی) şeklinde ifade edilerek eleştirilecek olan fikrî yönden bir etkilenmeye de zemin hazırlamıştır.

Basın, rejim tarafından hâkim olunmak istenen kamuoyu oluşturma ve yönlendirme aracı olarak kullanılırken, toplumun geleneksel yapısında siyasî ve sosyal alanda değişimleri de beraberinde getirmiştir. Toplumsal ve siyasal alandaki değişikliklere yol açacak yayınlar, gelişmeler halka aktarılırken oluşturulan haber içeriklerinin ele alınış biçimleri ve gelişmelere ilişkin getirilen yorumlar, yayın organlarının sahip oldukları yayın politikalarına göre şekillenmektedir. Bu yayın politikaları neticesinde ise basın organları zaman zaman iktidar tarafından kısıtlanmalara, engellemelere ve yayınlara son verildiği dönemlerle karşılaşmışlardır.

Bu çalışmada İran'da ilk gazetenin yayımlandığı Kaçar dönemi; gazetecilik faaliyetlerinin önem ve hız kazanmaya başladığı Meşrutiyet dönemi; ve Rıza Şah Pehlevi (Birinci Pehlevi) dönemi şeklinde bir sınıflandırmaya gidilerek her üç dönemdeki gazeteler incelenmiştir. Literatür taraması neticesinde dönemin önde gelen gazeteleri belirlenerek çalışmaya konu olan gazetelerin hangi konuları içerdikleri, öne çıkan özellikleri, ne kadar süre yayımlandıkları, nerede ve kimin yönetiminde yayımlandıkları gibi bilgilere yer verilmiştir. Kaçar ve Birinci Pehlevi dönemlerinde gazetelerin rejim ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılırken Meşrutiyet dönemiyle birlikte ise gazetelerin hangi konuları gündemleştirdikleri, hangi tartışmaları içerdikleri, hangi amaçla çıkarıldıkları gibi sorulara yanıt aranmıştır.

İran'da modernleşme sürecinin ilk evrelerinde özellikle gazeteciliğin en etkin araçlardan biri olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada dönemin yayın organları incelendiğinde söz konusu fikri hareketlerin faaliyetlerini anlamak olanaklı hale gelmektedir. Yayımlanan gazete ve dergiler, bu faaliyetleri sınıflandırma, gruplar arasındaki etki ve ilişkileri anlama noktasında önemli kaynakların başında

gelmektedirler. Gazete ve dergiler bu süreçte fikrî yönden bir etkileşime de ortam hazırlamak aşamasında dünyadaki gelişmelerden örneklemeler sunarak hem halkı haberdar etmişlerdir hem de bir değişimin gerekliliği görüşüne zemin hazırlamayı amaçlamışlardır.

İran'ın 19. ve 20. yüzyılının ilkyarısında ülkede cereyan eden gelişmelere bakıldığında gazetelerin toplumun geleneksel yapısında ve modernleşme sürecinde siyasî ve sosyal alanda değişimleri nasıl destekleyip sunduğunu görmek mümkündür.

İran'da Basının Doğuşu: İlk Gazeteler

İran'da 19. Yüzyıldan itibaren yaklaşık olarak yüz elli yıllık bir dönemi kapsayan meşrutiyet ve batılılaşma süreci yaşanmıştır. Bu süreçte, meclis birkaç kez kapatılmış, anayasanın ilanı ve ülkenin yönetimine ilişkin çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Bununla birlikte dahili ve harici sebeplerden dolayı da ülkede ekonomik ve siyasi krizler baş göstermiştir.

Feth Ali Şah Kaçar (1797-1834) zamanında başlayan Batılılaşma hareketi ile ilk matbaa İran'a girmiştir. Nâsırüddin Şah döneminde ise ilk kez Batılı tarzda okullar açılmıştır. Bununla birlikte sıkıyönetimlerin, siyasi sürgünlerin ve cinayetlerin söz konusu olduğu çalkantılı, kaotik siyasi tablonun ortaya çıktığı bir süreçte ilk gazete yayınlanmaya başlamıştır (İran, 2015, 49-70).

Matbaa, bu dönemde Rusya'dan teknik alt yapı bilgisi ve transferi gerçekleştirilerek İran'a getirildikten sonra Naibü's-saltana Abbas Mirza tarafından Tebriz'de faaliyete başlamıştır. Bu matbaada ilk olarak Mirza Hoseyn hatlı Kur'an-ı Kerim basılmıştır. Daha sonra ise Tahran'a bir matbaa kurulmuş ve bu matbaada ise temel dini eserler ve hukuki metinler tabedilmiştir. İran matbaacılığı elli yıla yakın litografya baskı olarak devam etmiş hurufata ancak Muzaffer Şah zamanında geçebilmiştir. Feth Ali Şah zamanında başlayan batılılaşma hareketi kendisi de bir yazar olan Nâsırüddin Şah Kaçar zamanında hız kazanmıştır (Nuhoğlu, 2012, 81-110).

İran'da ilk gazetenin yayınlanmaya başlandığı yıl ise 1837'dir. İngiltere'de dil eğitimini ve gazeteciliğin teknik boyutuna dair eğitimler alan Mirza Salih Şirazi Kazıruni İran'da ilk gazeteyi çıkaran isimdir. Mirza Salih Şirazi tarafından büyük boy olarak ve tek sayfa şeklinde Kağez-i Akhbar (کاغذ اخبار) ismi ile anılan Tahran'da ilk gazete yayınlamaya başlanmıştır. Bu gazete aylık olarak ve tek sayfa şeklinde üç yıl boyunca yayımlanmıştır. Üç yıl boyunca aylık olarak yayımlanan Kağez-i Akhbar, üç yılın ardından 1840 yılında Nâsırüddin Şah'a yakın önde gelen siyasi isimlere yönelik eleştirilerinden dolayı kapatılmıştır (Rabino, 2002, 19).

Kağez-i Akhbar'ın kapatılmasından sonra ikinci neşriye ise Pertove Ruşenayi (پرتو روشنایی) ismiyle Urumiye'de aylık olarak yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazete yayın hayatına başladıktan 37 gün sonra ise Nâsırüddin Şah'ın ferman ile Farsça yayın yapan yeni bir gazete de yayın hayatına başlamıştır. Bu gazete Rûznâme-i Ahbâr-i Dârü'l-hilâfe-yi Tahran (طهران روزنامه اخبار دارالخلافه) ismiyle 1851 yılında haftalık olarak yayımlanmaya başlamıştır (Kıyanfer, 2009, 273). Resmi niteliğe sahip olan bu gazetenin ardından ise Mirza Takı Khan'ın emriyle 1851 yılında dört ila sekiz sayfa şeklinde haftalık olarak yayımlanan Rûznâme-i Vekay-i İttifakiyye (وقایع اتفاقیه روزنامه) adıyla yeni bir gazete daha yayımlanmaya başlamıştır (Yazıcı, 2003, 125). Rûznâme-i Vekay-i İttifakiyye ise dört yüz yetmiş iki sayı yayımlandıktan sonra Ruzname-i Devlet-i Aliyye İran (روزنامه دولت علیه ایران) ismini almıştır (Kıyanfer,

2009, 273). Belli dönemlerde farklı isimlerle çıkan gazete yayın hayatına elli yıl boyunca devam etmiştir.

Rûznâme-i Vekay-i İttifakiyye ve Rûznâme-i Devlet-i Aliyye İran gibi gazeteleri, 1863 yılında yayımlanmaya başlayan Rûznâme-i 'İlmiyye-i Devlet-i İrân (روزنامه علمیه دولت (ایران) ve 1868 yılında yayın hayatına kazandırılan Rûznâme-i Devletî (روزنامه دولتی) isimli gazeteler takip etmişlerdir. Resmi niteliğe sahip olan bu gazetelere ek olarak Kaçar döneminde Tahran'da 1876 yılında yayın hayatına kazandırılan Rûznâme-i Nizâmî-yi 'İlmiyye (روزنامه نظامیه علمیه) ve 1882 yılında yayımlanmaya başlayan Daniş (روزنامه دانش) gazetesi gibi gazeteler de karşımıza çıkmaktadır. 1883 yılında ise Muhammed Hasan Khan İ'timâdüsaltana tarafından yayımlanmaya başlayan Şeref (شرف) isimli gazete resimli aylık gazetedir. Şeref gazetesinde devlet büyüklerinin portrelerine yer verildiği görülmektedir. Aynı dönemin bir diğer resimli gazetesi ise 1905 yılında yayın hayatına kazandırılan Şâhînşâhî (روزنامه شاهنشاهی) gazetesi olmuştur (Yazıcı, 2003, 126).

Kaçar döneminde Tahran'ın ardından haftalık olarak gazete yayınlarının yapıldığı ikinci şehir Şiraz olmuştur. Bu dönemde Şiraz'da da gazetecilik faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. 1872 yılında Ruzname-i Fars (روزنامه فارس) ismiyle Şiraz'da yeni bir gazete haftalık yayınlarına başlamıştır. Şiraz'dan sonra ise haftalık olarak yayın yapan gazetelerin yayınlanmaya başladığı şehir İsfahan olmuştur. Ruzname-i Ferheng (روزنامه فرهنگ), Mirza Tegikhan Sertip tarafından 1878 yılında İsfahan'da yayınlanmaya başlanmıştır. Tebriz'de ise Muzafferuddin Mirza tarafından 1879 yılında Tebriz gazetesi (روزنامه تبریز), Huseyin Kemal'in müdüriyetinde yayınlanmaya başlanmıştır (Rabino, 2002, 20-21). Tebriz'de ayrıca 1897 yılında El-Hadid gazetesi (روزنامه الحديد), daha sonraki süreçte adı İkbâl olarak değiştirilecek olan 1898 yılında yayımlanmaya başlayan İhtiyaç gazetesi (روزنامه احتیاج) neşredilmiştir. Yine 1898'da resmi olarak çıkarılan Hulâsatü'l-havâdis (روزنامه خلاصات الاحداث) gazetesi de haftanın beş günü yani günlük olarak Fars dilinde yayınlanan ilk gazetedir. Hulâsatü'l-havâdis gazetesinde yoğun olarak Reuters haber ajansından elde edilen haberlere yer verilmiştir. Bu dönemde ayrıca İran'da yabancı dilde yayımlanmaya başlayan ilk gazete de rastlanmaktadır. Yabancı dilde yayımlanan ilk gazete 1876 yılında Baron De Norman tarafından La Patrie ismi ile çıkarılan gazetedir. Patrie gazetesinin ardından ise yine yabancı dilde hazırlanan 1885 yılında neşredilen Echo de Perse ve 1920 yılında neşredilmeye başlanan Alliance Française gazeteleri gelmektedir (Yazıcı, 2003, 126).

Dönemin önemli isimlerinden olan Mirza Hoseyn Khan Spehsalar³ ise İran'ı yabancılara tanıtmak için Belçikalı bir mühendisten de yardım alarak Vatan (روزنامه وطن) gazetesini Farsça ve Fransızca dillerinde yayınlamaya başlamıştır. 1876'da ilk kez yayımlanmaya başlanan gazetede hürriyet ve eşitlik gibi konuların gündeme getirilmesiyle birlikte Nasiruddin Şah, gazeteyi kapattırmıştır. Vatan'dan sonra Fransızca dilinde yayın yapan Seda'ye İran (روزنامه صدای ایران) gazetesinin müdürlüğüne bir Fransız getirilmiştir. Seda'ye İran Gazetesi ise 1885 yılında başlayarak 1888 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir (Eskerkiya, 2002, 26-31).

Söz konusu döneme müteakiben şair ve münşi olan Muhammed Ali Furuki (محمد علی) tarafından 1896 yılında Rûznâme-i Terbiyyet (روزنامه تربیت) yayımlanmaya başlanmıştır. Rûznâme-i Terbiyyet edebi ve ilmi bir niteliğe sahip bir gazete olmuştur.

Muhammed Ali Furuki Rûznâme-i Terbiyyet'i yayınlamaya başladığı dönemde aslında gazeteciliğe yeni bir soluk getirmiştir. Bu yüzden kendisi "İran matbuatının babası" olarak da anılmaktadır. Furuki, rejim denetiminin etkisinin açıkça hissedildiği gazetelerden farklı olarak dönem gazetelerinin içeriklerinden daha farklı bir içerikle Rûznâme-i Terbiyyet'e bir ruh katmayı amaçlamıştır. Furuki dışında 1899 yılında Şeyh Muhammed Ali Beycet Desfuli tarafından ise Rûznâme-i Maarif (روزنامه معارف) gazetesi yayımlanmıştır (Rabino, 2002, 20-21).

Kaçar döneminde karşımıza çıkan diğer önemli gazeteleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür; Rûznâme-i Devlet-i (روزنامه دولتی), Rûznâme-i Milleti (روزنامه ملت), Rûznâme-i İran (روزنامه ایران), Rûznâme-i Şırafet (روزنامه شرافت), Rûznâme-i İran-i Sultani (روزنامه ایران سلطانی) ve Fransızca, Farsça ve Arapça olmak üzere üç farklı dilde yayın yapan Rûznâme-i İlmiye (روزنامه علمیه) gibi gazeteler de neşredilmiştir (Kıyanfer, 2009, 273).

Tablo 1: Kaçar Döneminde Yayımlanan Gazeteler

Gazetenin Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri	Yayın Yönetmeni
Kaçez-i Akhbar	1837	Tahran	Mirza Salih Şirazi
La Patrie	1876	Tahran	Baron De Norman
Ruzname-i Ferheng	1878	İsfahan	Mirza Taki Khan Sertip
Tebriz	1879	Tebriz	Huseyin Kemal
Echo de Perse	1885-1888	Tahran	Doktor Morel
Rûznâme-i Terbiyyet	1896-1905	Tahran	Muhammed Ali Furuki
El-Hadid	1897	Tebriz	Seyyid Huseyn Khan
İhtiyaç	1898	Tebriz	Mirza Alikuli Khan
Hulasatu'l-havadis	1898	Tahran	-
Ruzname-i Fars	1872-73	Şiraz	Mirza Taki Khan Kaşani
Daniş	1881-1882	Tahran	Alikuli Han Muhbiru'd-devle
Şeref	1883	Tahran	Muhammed Hasan Khan İ'timadüssaltana
Seda'ye İran	1885-1888	Tahran	Echo de la Perse
Rûznâme-i İlmiye Devlet Aliyye'i İran	1864	Tahran	Alikuli Mirza Etizad'ul Saltane
Rûznâme-i Devlet-i	1868	Tahran	Mirza Taki Khan (emri ile)
Rûznâme-i Şahinşahi	1905-1906	Tahran	Mirza Abdülhuseyin Khan Melik'ul Muverrikhin
Rûznâme-i Maarif	1899-1900	Tahran	Şeyh Muhammed Ali Beycet Desfuli
Rûznâme-i Vatan	1876	Tahran	Mirza Hoseyn Khan Spehsalar
Rûznâme-i Milleti	1866-1867	Tahran	Ehtezad'ul Saltane
Rûznâme-i İran	1896	Tahran	Vezarete İntebahat
Rûznâme-i Şırafet	1897	Tahran	Vezarete İntebahat
Rûznâme-i İran-i Sultani	1904	Tahran	Nedim'ul Sultan

İlk etapta gazeteciliğin hızla geliştiği bir dönem olan Nâsırüddin Şah döneminde Dar'ül Fünun okulları açılmıştır. Nasırüddin Şah'ın kendisi de belli bir süre gazetecilik faaliyetlerine ilgi göstermiş ve bir gazete yayın hayatına kazandırmıştır. Hekimul Memalik'in müdürlüğünü üstlendiği gazetede Nasırüddin Şah yurt dışı gezilerine ilişkin yazılar kaleme almıştır. Hatta Nasırüddin Şah, Horasan gezisinin ardından kendi el yazısı ile gazete için bir gezi yazısı kaleme almıştır (Eskerkiya, 2002, 26-31). Fakat çok geçmeden Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler, İran'a döndükten sonra rejime yönelik sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda ise Nâsırüddin Şah'ın basına yönelik baskıları görülmeye başlanmıştır.

Tesirli baskı altında bırakılan basın, çeşitli sansür ve zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kısıtlamalar ve baskılarla karşılaşan gazeteciler İran'ı terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Böylece İranlı gazeteciler Avrupa, Hindistan, Mısır, Irak ve İstanbul gibi yerlere göç etmişlerdir (Mecidi, 2017, 145-182).

Nâsirüddin Şah döneminde yayınlanan gazetelere bakıldığında tamamının devlet tekelinde olduğu görülmektedir. Rejimden bağımsız olarak varlığını sürdürebilen herhangi bir gazeteden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde yalnızca rejim muhalifi İranlı yazarların farklı ülkelere göçlerinin ardından yayınlamaya başladıkları gazeteler karşımıza çıkmaktadır. Sürgün sürecinde İstanbul'a gelen İranlı gazeteciler tarafından Mirza Necef Kuli Khan Tebrîzî'nin teşvikiyle Akhter (روزنامه اختر) ismiyle 1875-1896 yılları arasında yayımlanacak olan Farsça gazete yayımlanmaya başlanmıştır. Akhter, İran'ın ilk sürgün ve ihtilalci gazetesidir. Akhter gazetesi bazı radikal eylemlerin düzenlenmesinde adeta esin kaynağı olmuştur (Girgin, 2009, 26). Edward Braun "Meşrutiyet Dönemi Edebiyat ve Matbuat Tarihi" (تاریخ مطبوعات و ادبیات) kitabında dönemin en etkin ve meşhur gazetesi olarak Akhter'i işaret etmektedir. Aksamadan 1895 yılına kadar bazen günlük, bazen ise haftalık olarak yayımlanan Akhter gazetesi, İran'da meşrutiyet fikrinin ortaya çıkmasında son derece etkili olmuştur. Edward Braun, Akhter'in manşetlerinin dönemin siyaseti üzerinde oldukça etkili olduğunu ifade etmiştir (1963, 108).

Kesrevi, Akhter'in toplum üzerindeki etkisini anlatmak için Hacı Mirza Hasan Ruşdiye örneğini vermektedir. Azerbaycan'da "milletleşme" ve "milliyetçilik" sürecinin başlamasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan Hacı Mirza Hasan Ruşdiye, Akhter'de yayınlanan bir makaleyi⁴ okuduktan sonra farklı ülke ve kaynaklardan eğitim almaya karar vermiştir. İlk olarak İstanbul ardından Mısır ve sonrasında ise Beyrut'a gitmiştir (2000, 19-40).

Akhter dışında İstanbul'da yayınlanmaya başlanan bir diğer gazete ise Rûznâme-i Şahseven (روزنامه شاهسون) olmuştur. Rûznâme-i Şahseven, Mirza Abdulrahman Talbuf tarafından 1888 yılında aylık olarak İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. Rûznâme-i Urvet'ul Vuska (روزنامه عروه الوثقی) ise 1883 yılında Seyyid Cemaluddin Efgani Esedabadi tarafından Paris'te haftalık olarak yayınlanmıştır. Rûznâme-i Urvet'ul Vuska bir yıl boyunca yayımlandıktan sonra kapatılmıştır. 1892 yılında ise Rûznâme-i Hikmet (روزنامه حکمت) Mirza Mehdi Khan Tebrizi tarafından Kahire'de aylık olarak yayımlanmaya başlanmıştır (Mecidi, 2017, 145-182).

Meşrutiyet döneminin önde gelen yazarlarından olan Mirza Melkum Khan⁵ tarafından ise rejim aleyhindeki yayınları ile bilinen Rûznâme-i Kanun (روزنامه قانون) 1889 (yılında Londra'da yayınlanmaya başlamıştır. Rûznâme-i Kanun'u son derece önemli kılan özelliği, Melkum Khan'ın sade bir üslup ile kaleme aldığı makalelerin Farsça nesir dilinin gelişimindeki etkisi olmuştur (Yazıcı, 2003, 126). Bu gazetenin ömrü ise sekiz yıl olmuştur.

Nasirüddin Şah'ın ardından Muzafferidun Şah (1896-1907) döneminde ise yurt dışında yayın yapan Farsça gazetelerin tirajlarında büyük bir artış görülmüştür. Özellikle Seyyid Celaleddin Hüseyin Kaşani (سید جلال‌الدین حسینی کاشانی) tarafından 1893'de Hindistan Kelkete'de haftalık olarak yayınlanan Rûznâme-i Hubbulmetin (روزنامه حب المتین)'nin tirajı Meşrutiyet'in kabulüyle birlikte 35 bine kadar yükselmiştir. Söz konusu dönemin önde gelen tüccarlarından olan Hacı Zeynul Abidin Tagiof,

Rûznâme-i Hubbulmetin'in haftalık yayınlarının 500 adedini belli aralıklarla Necef'e göndermiştir (Yarşater, 2004, 146).

İran dışında yayınlanan Farsça gazeteler modernleşmeye ilişkin yeni kavramları tartışmaya açmışlardır. Gelişme, sanayileşme, adalet, medeniyet, vatan gibi kavramlar dönemin gazeteleri tarafından gündeme alınmaya başlanmıştır. Tüccarlar⁶ İran'a gelecek olan kişilere bu gazetelerden sürekli olarak sipariş vermişlerdir (Zerrinkub, 2006, 852). Yurt dışında yayımlanmaya başlayan bu gazeteler, İran'da meşrutiyet idaresi fikrinin etkin kılınması ve meşrutiyet idaresinin kurulmasında son derece önemli role sahip olmuşlardır. Yurtdışından getirilen gazeteler, satın alamayanlar ve okuma yazma bilmeyenler için kahvehanelerde sesli olarak okutulmuştur. Özellikle Hubbulmetin ve Sur'e İsrafil'in yayınlarını satın alıp okuyanlar halk nazarında saygınlık kazanmışlardır (Yarşater, 2004, 153). Fakat çok geçmeden rejim tarafından büyük tehdit olarak görülmeye başlanan bu gazetelerden Hubbulmetin gazetesinin İran'a girişi yasaklanmıştır. Muzafferidun Şah döneminde gazete ve dergiler Vezaret'i İntebahat'ın müsaade ettiği ölçüde ve sadrazamın onayı ile birlikte yayım hayatına başlayabilmişlerdir. Sadrazamın basın yayın organları üzerindeki etki gücü gazeteleri kapatma veya yayımları belli sürelerde durdurabilecek kadar büyük ölçüde olmuştur. Bundan dolayı da bu dönemde gazetelerin ve dergilerin sık sık kapatıldıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte ayrıca İran dışında yayımlanmaya başlanan gazete ve dergilerin İran'a girişine de yasaklamalar yaygınlık kazanmıştır (Yazıcı, 2003, 126). Her ne kadar gazeteler bu süreçte Meşrutiyet'in gerçekleştirilmesi için halk nezdinde olumlu bir algı oluşturulmuş olsa da Meşrutiyet sonrasında bu durum batı hayranlığına dönüşmüştür (Ensari M. , 2000, 57). Bu durum İranlı münevverler tarafından yoğun eleştiri almıştır.⁷

Meşrutiyet Döneminde Basın

Meşrutiyet'e zemin hazırlayan olaylar silsilesine baktığımızda karşımıza ilk olarak Tahran valisi Ale'ul Dole (علاءالدوله)'nin şeker fiyatlarını arttıran esnafa falaka cezası vermesi ve ardından bazaarın⁷ bu sebepten ötürü satışları durdurması olayı çıkmaktadır. Bu olaydan sonra halk Ayetullah Seyyid Muhammed Tabatabai'nin evine akın etmiş ve protestolarına Harem-i Hz. Abdulazim'de (حرم حضرت عبدالعزیز) devam ederek kepenk kapatmışlardır.

Yaşananlar üzerine halk adalet sarayı (adalethane) talebinde bulunmuştur. Halkın tepki ve protestolarına destek için Ayetullah Seyyid Abdullah Bebehani ve Ayetullah Seyyid Muhammed Tabatabai Kum'a hicret etmişlerdir. Bu durum halkın tepkisinin daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Muzafferüddin Şah bu olay üzerine Meşrutiyet Fermanı'nı 1906'da kabul etmek zorunda kalmıştır. 8 Ekim 1906'ya geldiğinde ise meclis açılmış ve anayasanın 51 maddesi imzalanmıştır (Ademiyet, 1984). Meşrutiyet ile birlikte İran'da basın yayın hayatında çeşitli yeniliklerin meydana geldiği görülmektedir. Özellikle 1908 yılında çıkarılan matbuat kanunu ile birlikte gazetecilerin geçmiştekine nazaran daha iyi şartlarda çalışmalarına olanak sağlanması hedeflenmiştir.

Anayasanın imzalanmasının ardından İran'da çıkan gazetelerin sayısı artmış, yazarlar ve şairler yönetime dair çeşitli konularda eleştirilerde bulunmaya başlamışlardır. Meclis'in açılmasının ardından ilk olarak Rûznâme-i Meclis (روزنامه مجلس), Seyyid Muhammed Sadık Tabatabai yönetiminde haftada dört sayı olarak yayımlanmaya başlamıştır. Meşrutiyet döneminin başlama sürecinde 1900-1906

yılları arasında Tahran ve diğer şehirlerde uzun ve kısa süreli toplamda 40 civarında yeni gazete yayın hayatına başlamıştır. Meşhed, Hamedan ve Buşehr'de ilk kez bu dönemde gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle Tebriz'de çok sayıda yeni gazete yayın hayatına kazandırılmıştır (Şebesteri, 2010, 135-170).

Söz konusu dönemin önde gelen gazetelerinden olan Rûznâme-i Neda'ye Vatan (نشریه ندای وطن) Mucdidul İslam tarafından yayın hayatına kazandırılmıştır. "Vatan sevgisi İmandandır (حب الوطن من الايمان)" spotuyla çıkan Rûznâme-i Neda'ye Vatan'da Meşrutiyet döneminde Meclis'te görüşülen konulara ağırlıklı olarak yer verilmiştir (Resulof, 2010). Rûznâme-i Neda'ye Vatan'da yurtiçinden haberlerin yanı sıra yurtdışında İran'ın nasıl analiz edildiğine dair yazılara da rastlanmaktadır.

Fekr'ul Vaizin tarafından 1910 yılında yayımlanmaya başlayan Rûznâme-i Sureyya (نشریه ثریا) ise siyaset ve ekonomi haberlerine ek olarak edebi alandaki gelişmelere ilişkin de bilgi vermiştir. İran'ın dünyaca ünlü dilbilimcisi Ali Ekber Dehkhoda'nın Cihangir Han ve Kasım Han ile birlikte çıkardığı Rûznâme-i Sûr-i İsrâfil (نشریه صور) ise Meşrutiyet'e dair gelişmeleri devamlı olarak manşetine taşımıştır (Tulabi, 2017, 99). Rûznâme-i Sûr-i İsrâfil ve Ruhulkuds (روزنامه روح القدس) gazeteleri halkı etkileme gücü noktasında dönemin etkin gazetelerinden olmuşlardır. Bu gazetelerde yayınlanan haber ve yazılar halkın yönetimden istek ve taleplerini gündemleştirmiştir. Ayrıca Meşrutiyet dönemine ilişkin gelişmelere dair halka diğer gazetelere nazaran daha yalın ve anlaşılır ifadelerle içerikler sunmuşlardır (Resulof ve Rasikh, 2018, 13-34).

Tahran, Şiraz ve İsfahan dışında Meşhed, Kaşan, Hamedan, Kazvin gibi şehirlerde de gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Meşhed'de 1906 yılında Bişâret (روزنامه بشارت) isimli bir gazete ve 1909 yılında ise Horasan gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. Meşhed'de ayrıca 1910 yılında Nevbahâr (نوبهار) adında bir gazete daha yayımlanmıştır. Hamedan'da 1906 yılında Adl-i Muzaffer (روزنامه عدل مظفری) isimli bir gazete yayın hayatına kazandırılmıştır. Kazvin'de ise Hidâyet (روزنامه هدایت) gazetesi 1908 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Kazvin'de ayrıca 1909 yılında Yâdigâr-ı İnşilâb (روزنامه یادگار انقلاب) gazetesi de yayın hayatına başlamıştır (Yazıcı, 2003, 126).

Dönemin önde gelen diğer gazetelerini ise şu şekilde sıralayabiliriz; Tahran'da 1907 yılında Rıza Mudebbirul Mimalik tarafından yayımlanmaya başlanan Rûznâme-i Temaddun (روزنامه تمدن)'ün yayınları haftalık olarak devam ettirilmiştir. Mirza Ali Ekber Han tarafından Tebriz'de çıkarılmaya başlanan Rûznâme-i Encumen (روزنامه) 1906'da haftada iki, bazı dönemlerde ise haftada dört sayı olarak yayımlanmıştır. Rûznâme-i Mucahid (روزنامه مجاهد), Seyyid Muhammed Şebesteri tarafından Tebriz'de yayın hayatına kazandırılmıştır. Rûznâme-i Mucahid, 1907 yılında haftada üç sayı olacak şekilde yayınlanmıştır. Rûznâme-i Nesim'e Şomal (روزنامه نسیم شمال), Seyyid Eşrefuldin Gilani tarafından 1907 yılında haftada bir sayı olacak şekilde yayımlanmıştır. Rûznâme-i Nagur (روزنامه نقور), Mirza Mesih Nagur tarafından 1908 yılında İsfahan'da yayımlanmaya başlanmıştır. Rûznâme-i Nagur, haftalık olarak tek sayı şeklinde yayınlanmıştır. Rûznâme-i Neda'ye İslam (روزنامه ندای اسلام) ise Seyyid Ziyauldin Tabatabai tarafından 1907 yılında Şiraz'da yayımlanmaya başlayan bir gazetedir. Bu gazete haftalık bir sayı olarak yayın hayatına devam etmiştir (Resulof, 2014, 70-88).

Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında yayınlanan bu gazetelere ek olarak ayrıca Tebriz'de Rûznâme-i el Edid (روزنامه الحديد) ve Rûznâme-i Azerbaycan (روزنامه آذربایجان);

İsfahan'da Rûznâme-i Cihade Ekber (روزنامه جهاد اکبر), İsfahan ve Tahran şehirlerinde ise Rûznâme-i Keşkul (روزنامه کَشکول) isimli gazeteler, dönemin önemli gazeteleri arasında gösterilmektedirler (Kharabi, 2008, 40).

Meclisin açılmasının hemen ardından Muzafferüddin Şah ölmüş, yerine yeni şah Muhammed Ali yönetime geçmiştir. Şah Muhammed Ali yönetime geçer geçmez meclisin etkinliğini kısıtlamaya başlamıştır. Muhammed Ali Şah'ın bu tutumu meşrutiyetçiler ile rejim arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştır. Şah, şahsına yönelik suikast teşebbüsünü gerekçe olarak göstererek Rusya'nın da desteği ile 1908'de meclisi bombalamıştır. Meclisin bombalanmasının üzerinden çok geçmeden meclis kapatılıp sıkıyönetim ilân edilmiştir.

Bu gelişmelerin ardından ise ülkede çıkan gazetelerin yayınlarına son verilmiştir. Meşrutiyet ile beraber basın yayın hayatında başlayan görece özgür ortam fazla uzun sürmemiştir. 1908 yılındaki darbenin ardından ise Meşrutiyet yanlısı gazeteler dağılmaya başlamışlardır. Gazeteciler ve yazarların bir kısmı çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Bazıları ise ülke dışına kaçmışlardır. Bu dönemde yalnızca Tahran'da yayın yapan devletin resmi gazetesi olan İran'ın yayınlarına müsaade edilmiştir (Rigiderakhshan, 2011, 67-70).

Muhammed Ali Şah tarafından Meclis'in kapatılmasıyla birlikte diğer gazeteler gibi Sûr-i İsrâfil (روزنامه صور اسرافیل) gazetesinin yayınlarına da son verilmiştir. Ali Ekber Dehkoda önce İstanbul'a ardından ise İsveç'te Sûr-i İsrâfil'i haftada üç sayı olarak yayımlamaya devam etmiştir. Daha sonra tekrar İstanbul'a dönen Dehkoda, İstanbul'da bulunan İranlı yazarların da desteği ile Farsça dilinde Suroş (سروش) ismiyle yeni bir gazete daha yayımlamaya başlamıştır (Pervin, 2000, 30-35).

Meşrutiyet döneminin önde gelen gazetelerinden olan Rûznâme-i Muhakemat (روزنامه محاکمات) ise Mucdidul İslam tarafından yayın hayatına kavuşturulmuştur. Rûznâme-i Muhakemat'ta hukuki gelişmelere dair haberlere geniş yer verilmiştir. Bu gazete bir süre sonra ise Adliye bakanlığı tarafından yayınlanmaya devam etmiştir. Rûznâme-i Ademiyet (نشریه آدمیت) ise 1907 yılında Tahran'da Mirza Abdülmutalip Yezdi tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Haftada iki sayı olarak yayımlanan Neşriye Ademiyet'te akademik, ticari, edebi, tarihi, siyasi meselelere ilişkin haber ve yazılar yer almıştır (Braun ve Terbiyet, 1963).

Mirza Muhammed Hüseyin-i İsfahani yönetiminde 1907 yılında Tahran'da yayımlanmaya başlayan Rûznâme-i el Cemal (نشریه الجمال) içerik olarak daha çok Meşrutiyet'e dair gelişmeleri konu alan konuşmalardan ibarettir. Bu gazete özellikle Seyyid Cemaluddin-i İsfahani'nin Meşrutiyet ile ilgili konuşmalarına yer vermesiyle ön plana çıkmaktadır. Rûznâme-i el Cemal'de hürriyet ve adalet konulu makalelere de yer verilmiştir (Nuhoğlu, 2012, 81-110).

Bir yılın ardından Meclisin yeniden açılması ile birlikte gazetelerde de hareketlenmeler başlamıştır. Bu süreçte de yeni gazeteler neşredilmeye başlanmıştır. 1909 yılında günlük olarak yayımlanmaya başlayan İstiklâl-i İrân (روزنامه استقلال ایران) gazetesi ve Tahran'da yine aynı yıl Seyyid Ziyâüddîn Tabâtabâ'i'nin yönetiminde Şark (روزنامه شرق) gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Şark gazetesi, rejime yönelik sert eleştirilerde bulunmaya başlayınca 106 sayı yayımlandıktan sonra yayınlarına Şah rejimi tarafından son verilmiştir (Ensari M. M., 2012, 118-122).

Tablo 2: Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Gazeteler

Gazetenin Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri	Yayın Yönetmeni
Rûznâme-i Meclis	1906	Tahran	Seyyid Muhammed Sadık-ı Tabatabai
Rûznâme-i Neda'ye Vatan	1906-1907	Tahran	Muceddul'il İslam Kirmani
Rûznâme-i Sureyya	1910	Mısır	Fekr'ul Vaiz
Rûznâme-i Aftab	1911	İsfahan	Mahmud Khan Tehrani
Ruhulkuds	1907-1908	Tahran	Sultan Ulemaye Horasani
Ruhulemin	1908-1909	Tahran	Edib Uzure Eragi
Bişâret	1906-1907	Meşhed	Şeyh Muhammed Ali
Horasan	1909	Meşhed	M. S. Hoseyn
Nevbahâr	1910	Meşhed	Melik'ul Şuheraye Bahâr
Adl-i Muzaffer	1906	Hamedan	Doktor Hasan Khan Tebib Ali
Hidâyet	1908-1909	Kazvin	Mir Hadi Şeyh'ul İslami
Rûznâme-i Anadili	1908	Tebriz	Seyyid Hasan Khan Edalet
Yâdigâr-ı İnkılâb	1909	Kazvin	Muhtemid'ul İslam Reşdi
Rûznâme-i Temaddun	1906-1907	Tahran	Mudebbir'ul Memalek Herendi
Rûznâme-i Encumen	1906	Tebriz	Seyyid Ali Ekber Genizade
Rûznâme-i Mucahid	1907-1908	Tebriz	Seyyid Muhammed Şevisteri
Rûznâme-i Nesim'e Şomal	1907-1908	Reşd	Seyyid Eşref
Rûznâme-i Nagur	1908-1909	İsfahan	Mirza Mesih Tuyiserkani
Rûznâme-i Neda'ye İslam	1907-1908	Şiraz	Seyyid Ziyaüddin Tabatabai Yazdi
Rûznâme-i el Edid	1897-1898	Tebriz	Mirza Seyyid Hoseyn Khan
Rûznâme-i Azerbaycan	1907	Tebriz	Mirza Aga Buluri
Rûznâme-i Cihade Ekber	1907	İsfahan	Mirza Ali Aga Horasani
Rûznâme-i Keşkul	1907-1908	Tahran	Muceddül'ul İslam Kirmani
Sûr-i İsrâfîl	1907	Tahran	Mîrzâ Cihângîr Han Şîrazî ve Mîrzâ Kâsım Han Tebrizî
Suruş	1909	İstanbul	Ali Ekber Dekhhoda
Rûznâme-i Muhakemat	1907-1908	Tahran	Muceddül'ul İslam Kirmani
Rûznâme-i Ademiyet	1907	Tahran	Mirza Abdulmutellib'e Yazdi
Rûznâme-i el Cemal	1907	Tahran	Mirza Muhammed Hoseyn Esfahani
İstiklâl-i İrân	1909	Tahran	Doktor Hoseyn Khan Kehhal
Şark	1909	Tahran	Seyyid Ziyâüddîn Tabâtabâ'î'nin
Akhter	1875-1896	İstanbul	Aga Muhammed Tahir Tebrizi
Rûznâme-i Şahseven	1888	İstanbul	Mirza Abdulrahman Talbuf
Rûznâme-i Azadi	1909	İstanbul	Hasan Naci ve Kasım Zade-
Rûznâme-i Urvet'ul Vuska	1883	Paris	Seyyid Cemaluddin Efgani Esedabadi
Rûznâme-i Hikmet	1892-1893	Kahire	Mirza Mehdi Tebrizi
Rûznâme-i Kanun	1889	Londra'da	Mirza Melkum Khan
Rûznâme-i Hubbulmetin	1893-1894	Hindistan (Kelkete'de)	Seyyid Celaluddin Kaşani

Meşrutiyet dönemi ile birlikte meydana gelen siyasi ve toplumsal değişimlerin dönemin edebiyatına da etki ettiği görülmektedir. Bu dönemde özellikle siyasi yönü ağır basan edebi metinlere yoğun ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Hatta Edward Braun'a göre İran'da Meşrutiyet döneminde 84 gazete halka yoğun olarak siyaset ve düşünce temalı içerikler sunmak için yayımlanmaya başlamıştır (Mekhsudi ve diğerleri, 2002, 108).

Meşrutiyet'in etkisi ile tartışılmaya başlanan yeni kavram ve yaklaşımlar ele alınırken din ve dindarlık konularına olumsuz eleştirilerde bulunan gazetelere de görülmeye başlanmıştır. Din ve dindarlık konularına olumsuz eleştirilerde bulunan yayınlara din adamları tarafından sert bir şekilde tepki gösterilmiştir. Tepkilerin üzerine din adamları (mollalar) meclise şikâyetle bulunmuşlardır. Ve meclisin aldığı kararlar Eğitim ve Maarif Bakanlığı tarafından basın yayın organlarının dine yönelik olumsuzluk içerip içermediği konusu teftiş edilmeye başlanmıştır. Bakanlık konuyu teftiş için bir grup din adamını resmi olarak görevlendirmiştir (Mutekidi, 2002, 106-110).

Pehlevi Döneminde Basın

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllar, gazeteler için de büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle Tahran'da yayımlanan gazetelerin büyük bir çoğunluğu bu dönemde ülkenin siyasetine doğrudan müdahale eden bir tavra bürünmüşlerdir. Sergilenen bu tutum söz konusu gazetelerin çoğunun kapatılmasına sebebiyet vermiştir. Tahran'ın önemli gazetelerinden olan 1913'te yayımlanmaya başlanan Sitâre-i Ra'd 1915 (روزنامه ستاره راد) yılında yayımlanmaya başlanan Sitare-i İran (روزنامه ستاره ایران) ve Gülşen (روزنامه گلشن) gazetelerinin yayınlara bu nedenden dolayı son verilmiştir ("Sernevešt Ruznameha ve Ruznamenegaran Der Dovrane Pehlevi Evvel", 1975).

1920'li yıllara gelindiğinde İran, çeşitli siyasi gruplar arasındaki büyük çekişmelere sahne olmuştur. Çok geçmeden 1924 yılında Rıza Şah (Pehlevi) yönetimi ele geçirmiştir. Siyasi gruplar Rıza Şah yönetiminin kendilerini emellerine hizmet edeceğini düşünmüşlerdir fakat beklentilerine yanıt bulamamışlardır. İstekleri gerçekleşmeyen grupların yayın organları, Şah rejimine yönelik sert eleştirilerde bulunmaya başlamış, bunun sonucunda ise rejim tarafından bu yayınlara son verilmiştir.

Rıza Şah'ın askerî rejiminin özellikle ilk yıllarında rejime sert eleştirilerde bulunmayan yayın organlarına yönelik tutumu çok sert değildir. Yayınlarla doğrudan bir müdahaleden söz etmek mümkün değildir. Bu tutumun sonucu olarak Tahran'da yayımlanan gazetelerin sayısının arttığı görülmektedir. Fakat rejime yönelik eleştiriler başlayınca çok geçmeden Rıza Şah'ın gazetecilere karşı tutumu da değişmiştir. Tahran ve diğer şehirlerdeki bazı gazetelerin yayınlara son verilmiştir (Mesudniya, 2013, 79-96). Bu dönemde yayımlanan gazetelere çok sıkı bir sansür uygulanmıştır. Gazetelerde yer alan siyasi içerikli haber ve makalelerin yanı sıra ilânlara dahi müdahale edildiği görülmektedir. Birçok gazetenin yayınına son verilmiştir. Ayrıca gazeteciler ve yazarlar tutuklanmışlardır. Bu süreçte yalnızca İrân (روزنامه ایران) ve İttılâât (روزنامه اطلاعات) gazeteleri uyguladıkları temkinli yayın politikaları nedeniyle Rızâ Şah Pehlevi'nin saltanatı boyunca yayınlara devam ettirebilmişlerdir (Yazıcı, 2003, 126).

Rıza Şah döneminde yayınlanan önde gelen gazeteleri şu şekilde sıralamak mümkündür; Rûznâme-i Peykar (روزنامه پیکار): Bu gazete 1930 yılında İranlı öğrenciler birliği tarafından Almanya'da yayımlanmaya başlamıştır. Rûznâme-i Peykar'da Şah sık sık eleştirilmiştir. Hatta gazetede tüm toprakları almaya çalışan bir 'canavar' olarak karikatürize edilmiştir. Şah yönetimi bu gazetenin yayınlara son verilmesi için Alman elçiliği ile görüşmelerde bulunmuştur. Şah yönetiminin Almanya ile uzun müzakereler sonucunda gazetenin yayınlara son verilmiştir.

Rûznâme-i Tufan (روزنامه طوفان): Muhammed Ferruhi Yazdi tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Rûznâme-i Tufan yayınlandığı süreç içerisinde 15 kez kapatılıp tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Hatta yayın yönetmenin hapsedildiği dönemler de olmuştur (Ensari M. M., 2012, 118-122). Ferruhi Yazdi söz konusu gazetenin ismini koyarken İran'ın içinde bulunduğu sosyolojik ve siyasi karmaşasına dikkat çekmek için "Tufan" adını vermiştir. İran'ın neredeyse tüm şehirlerine gönderilen gazetede, siyasi, sosyolojik, kültürel meselelere dair yazılara genişçe yer verilmiştir. (Rigiderakhshan, 2011)

Rıza Şah yönetimine destek veren yayınları ile ön plana çıkan gazeteleri ise şu şekilde sıralayabiliriz; Rûznâme-i Şafak'e Sorkh (روزنامه شفق سرخ), Ali Deşti tarafından Tahran'da yayınlanmaya başlamıştır. Haftada üç kez yayınlanan bu gazete 4 yılın ardından günlük olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Rûznâme-i Sehand (روزنامه سه‌د), Mahmud Genizade Selmasi yönetiminde Tebriz'de yayınlanmaya başlamıştır. İran'ın kültür ve tarihinin konu edinildiği makalelere sıkça yer verilmiştir. Gazetenin sayıları incelendiğinde siyasi gelişmelere çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Rûznâme-i İran Bastan (روزنامه ایران باستان), Seyfi Azad tarafından yayınlanmaya başlayan bu gazete İran'ın tarihine yönelik yazılara yer vermiştir. ("Serneveşt Ruznameha ve Ruznamenegaran Der Dovrane Pehlevi Evvel", 1975).

Rûznâme-i İran Bastan'ın yayınları incelendiğinde gazetenin dönemin iktidarına meşruluk kazandırmak için tarihle bir bağ kurma girişimi göze çarpmaktadır. Milliyetçiliğin⁸ açıkça ön plana çıkarıldığı makaleler kaleme alınırken, Şah Rıza Pehlevi'nin İran tarihinin önde gelen isimlerine benzetildiği ve aralarında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Rûznâme-i İran Bastan'da yer alan haberlerde oluşturulan söylemler içerisinde yeni anlatımlar geliştirilerek aktarım yapıldığı görülmektedir. Böylece mevcut egemen Şah rejiminin ideolojisi haber söylemleri içinde doğallaştırılarak yeniden kurulmuştur. Rûznâme-i Mihen (روزنامه میهن), Şirvani tarafından yayınlanana bu gazete de Milliyetçiliğin ön plana çıkarıldığı makalelere yer verilmiştir. Bu gazetelerin yanında İran'ın tarihine yönelik yazılara sıkça yer verilen, milliyetçiliğin ön plana çıkarıldığı önemli dergileri ise şu şekilde sıralamak mümkündür; Neşriy'e Akhger (نشریه اخگر), Neşriy'e Arman (نشریه آرمان), Neşriy'e İran'e Emruz (نشریه ایران امروز), ve Neşriy'e Sudmend (نشریه سودمند) (Ensari M. M., 2012, 118-122). Rıza Şah, rejimine meşrutiyet kaynağı sağlamak için Rûznâme-i İran Bastan, Rûznâme-i Mihen, Neşriy'e Arman gibi İran'ın tarihi ve kültürüne ağırlık veren içeriklere sahip yayın organlarını desteklemiştir (Ruhani, 1999, 102-123).

Bu dönemde ayrıca Le messenger de Téhéran, Die Post, Kayhan International, Journale Téhéran ve Tehran Journal gibi yabancı gazeteler de yayımlanmıştır. Mihragan ve Mihr isimli dergiler ise bu dönemin edebi ve ilmî niteliği yüksek dergileri arasındadır. Yine bu dönemde İran'da yayımlanan eğitim alanındaki ilk dergi Mecelle-i Ta'lîm ve Terbiyet adıyla yayıma başlayıp Amûzeş ü Pervereş ismiyle devam eden resmî dergi yayımlanmaya başlanmıştır (Yazıcı, 2003, 126).

1941 yılında İngiliz ve Rus işgaline uğrayan İran'da Rıza Şah'ın yönetimine son verilince aralarında gazetecilerin de bulunduğu siyasî suçluların çoğu hapisanelerden çıkmıştır ve yeniden gazetecilik faaliyetlerine başlamışlardır. Böylelikle iktidar ve basın arasında yeniden bir mücadele başlamıştır. Fakat çok geçmeden sansür, engellemeler ve tutuklamalar da baş göstermiştir. 1942 Ahbâr-ı

Rûz (روزنامه اخبار روز) ismiyle yayınlanan devlet haberlerinin yayınlandığı gazete dışında, basın tamamen susturulmuştur. 1908'deki matbuat kanununda değişikliğe gidilerek imtiyaz hakları zorlaştırılmıştır (Nuhoglu, 2012, 81-110).

Rıza Şah'ın ardından tahta geçen Muhammed Rıza Şah döneminde birçok gazeteci ve yazar hapisanelerden çıkarılmışlardır. Bu dönemde Necât-ı İkdâm (روزنامه نجات اقدام), Ümmîd (روزنامه امید), Şûrâ (روزنامه ثريا), Rûşenfikr (روزنامه روشنفکر), Mihr (روزنامه مهر), Sühan (روزنامه سوهان), Yâdgâr (روزنامه یادگار), Âyende (روزنامه آینده) gibi haftalık ve aylık yayımlanan gazete ve dergiler de ilmî ve kültürel nitelikli yayınlar yapmışlardır (Yazıcı, 2003, 126).

Dönemin önde gelen gazetelerini şu şekilde sıralamak mümkündür; Rûznâme-i Keyhân (روزنامه کیهان), Muhammed Rıza Şah'ın maddi desteği ile Doktor Mesbahzade tarafından yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sayıları incelendiğinde yer verilen yazılarda Şah taraftarlığını açıkça görmek mümkündür (Tuluvi, 1994). Keyhân, Şah'a desteğine rağmen petrolün millileştirilmesi döneminde Musaddık'ın politikalarına destek vermiştir. Bir diğer önemli yayın organı olan Rûznâme-i İttilâât (روزنامه اطلاعات) ise ilk sayısı 1926 yılında günlük olarak yayımlanmaya başlamıştır. Resmi bir gazete olan Rûznâme-i İttilâât'ın genel yayın yönetmenliğini Abbas Mesud üstlenmiştir. İttilâât da Keyhân gibi Rıza Şah döneminin önde gelen gazetelerinden olmuştur (İttilahat, 1999).

Rûznâme-i Merd'e Emruz 1942 (روزنامه مردروز), yılında Muhammed Mesud tarafından yayın hayatına kavuşturulmuştur. Haftada bir kez yayınlanan Rûznâme-i Merd'e Emruz, yayınlarında rejime yönelik eleştirilere yer vermiştir. Muhammed Rıza Şah'ın Kız kardeşi Eşref Pehlevi'ye yönelik sert eleştirilerin olduğu bir makaleye yer verilmesi neticesinde Muhammed Mesud öldürtülmüştür (Gazizade, 1999, 543). Rûznâme-i Perçemdar (روزنامه پرچمدار), genç bir hukukçu olan Muhammed Mirdad tarafından çıkarılan Paniranist bir yayın çizgisine sahip olan bu gazete 1941'den itibaren milliyetçiliğin ön planda tutulduğu yayınlara sıkça yer vermiştir (Ferdust, 2014, 131-132). Rûznâme-i Babaşemmel (روزنامه بابا شمل), Rıza Gencei tarafından 1943 yılında yayımlanmaya başlayan gazete politik mesajlar içeren karikatürlere yer vermiştir. Haftalık yayınlanana gazete şiir ve karikatürler aracılığı ile rejim eleştirilmiştir. Bu gazetelerin yanında çok önemli bir yere sahip olan bir de dergiden söz etmek mümkündür; Heftname-i Tofiq (هفته نامه توفیق) ismiyle Pervizi Hatibi tarafından çıkarılan bu dergide Musaddık dönemine kadar İran'da etkinlik gösteren en önemli dergilerden biridir (Tabani, 2003, 116-121).

Tablo 3: Pehlevi Döneminde Yayınlanan Gazeteler

Gazetenin Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri	Yayın Yönetmeni
Sitâre-i Ra'd	1913	Tahran	-
Sitare-i İran	1915	Tahran	Mirza Hoseyn Khan Seba
Gülşen	1915	Tahran	Hoseyn Melik
Rûznâme-i Peykar	1930	Almanya	Doktor Vener
Rûznâme-i Tufan	1921	Tahran	Muhammed Ferruhi Yazdi
Rûznâme-i Şafak'e Sorkh	1921	Tahran	Ali Deshdi
Rûznâme-i Sehand	1926	Tebriz	Mahmud Ganizade Selmasi
Rûznâme-i İran Bastan	1932	Tahran	Seyf Azad
Rûznâme-i Mihen	1922	Tahran	Şirvani

Neşriy'e Akhger	1928	İsfahan	Seyf Purfatimi
Neşriy'e Arman	1925	Tahran	Doktor Şirâz Pür Pertev
Ahbâr-ı Rûz	1942	Tahran	-
Rûznâme-i İttilâât	1926	Tahran	Abbas Mesud
Rûznâme-i Keyhân	1942	Tahran	Doktor Mesbahzade
Rûznâme-i Merd'e Emruz	1942	Tahran	Muhammed Mesud
Rûznâme-i Perçemdar	1941	Tahran	Muhammed Mirdad
Rûznâme-i Babaşemmel	1943	Tahran	Rıza Gencei

Savaş süresince İngiliz ve Rus siyasetinin etkisinde İran basınında vücut bulan sağ ve sol kanatlarda görmek mümkündür. Sağ kesimin yayın organlarında İngiliz siyasetinin etkisi gözlemlenirken, sol kanadın yayınlarında ise Tudeh partisi hamiliğinde Rusya'nın siyasetinin etkisinin hissedildiği görülmektedir. Dönem dönem hükümetlerin tutumlarına göre her iki kesimin yayınlarına da son verilmiştir.

İngiliz etkisinin açıkça hissedildiği sağ kesimin önde gelen gazetesi Âteş olmuştur. Rus siyasetinin etkisinde faaliyet gösteren Tudeh partisinin yayın organları ise Rehber ve Zafer gazeteleri olmuştur. Dönemin en yüksek tirajına sahip gazeteleri ise Keyhân ve İttilâât olmuştur. Diğer gazetelerin tirajları ise dört-beş bin civarında değişmiştir. Eyaletlerdeki sayıları onlara varan bu gazetelere rağmen günlük haberlerin asıl kaynağı Tahran gazeteleri yani İttilâât ve Keyhân idi (Nuhoğlu, 2012, 81-110).

İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında ise özgür bir ortam doğmuştur. Fakat bu durum da fazla sürmemiştir. Yeni kurulan rejim, kendi varlığının devamı için varlığına tehdit olarak gördüğü muhalifleri bastırmak üzere basını sıkı bir denetim altına almıştır (Yazıcı, 2003, 126).

Sonuç

Feth Ali Şah Kaçar zamanında başlayan Batılılaşma hareketi sürecinde ilk matbaa İran'a girmiş, Nâsirüddin Şah döneminde ilk kez Batılı tarzda okullar açılmış ve 1837 yılına gelindiğinde ise ilk gazete yayınlanmaya başlamıştır. İran'da basın tarihi incelendiğinde, gazeteler özellikle meşrutiyet döneminde en etkin güçlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazeteler, toplumun geleneksel yapısında değişimlere zemin hazırlamış ve modernleşme sürecinde siyasi ve sosyal alanda etkili olmuşlardır.

İran'da ilk gazete 1837'de Mirza Salih Şirazi Kazıruni tarafından Tahran'da yayınlanmaya başlamış, gazetecilik Nâsirüddin Şah döneminde ilk etapta hızla gelişse de bu durum uzun sürmemiştir. Gazeteler tarafından rejime yönelik eleştirilere yer vermeye başlanınca basına yönelik sansür ve kısıtlamalar da başlamıştır. Yayımlanan gazetelere bakıldığında tamamının devlet tekelinde olduğu görülmektedir. Rejimden bağımsız olarak varlığını sürdürebilen herhangi bir gazetenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Baskı altında bırakılan İranlı gazeteciler Avrupa, Hindistan, Mısır, Irak ve İstanbul'a göç etmişlerdir. Sürgündeki gazeteciler tarafından İran dışında yayınlanmaya başlayan gazeteler, modernleşmeye ilişkin yeni kavramları tartışmaya başlamışlardır. Bu dönemde yalnızca kavramlar tartışılmamış, bunun yanında İran'da daha sonraki süreçlerde eleştirilecek olan bir batı hayranlığına da adeta zemin hazırlanmıştır.

Yurt dışından yayın yapan bu gazetelerin de etkisi ile İran'da Meşrutiyet dönemi başlamış ve Meşrutiyet ile birlikte anayasanın imzalanmasının ardından ise İran'da çıkan gazetelerin sayısında bir artış görülmüştür. Bu gazetelerde Meşrutiyet sürecinin siyasi ve toplumsal değişimlerinin yer aldığı edebi metinlere yoğun ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Tahran ve diğer şehirlerde uzun ve kısa süreli toplamda 40 civarında yeni gazete yayın hayatına başlamıştır. Fakat bu dönemde de tıpkı Nâsırüddin Şah döneminde olduğu gibi basına yönelik yeniden bir sansür ve baskı süreci başlamıştır.

Pehlevi dönemine tekabül eden yıllar, gazeteler için de büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Gazetelerin ülke siyasetine müdahale eder bir tutuma bürünmeleri söz konusu gazetelerin çoğunun kapatılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Rıza Şah yönetimine destek veren gazetelerin sayısının çokluğu da ayrıca dikkat çekmektedir. Dönemin egemen Şah rejiminin ideolojisini savunan gazetelerde milliyetçi bir dille kaleme alınan yazılara yoğun olarak yer verilmiş ve gazeteler bu yaklaşımları ile rejimin desteğini kazanmışlardır.

1941 yılında İngiliz ve Rus işgaline uğrayan İran'da Rıza Şah'ın yönetimine son verilince aralarında gazetecilerin de bulunduğu siyasî suçluların çoğu hapisanelerden çıkarılmış ve yeniden gazetecilik faaliyetlerine başlamışlardır. Bu süreçte çıkan gazeteler incelendiğinde Rus ve İngiliz etkisinde çıkan yazılara sıkça rastlanmaktadır. Bu gazeteler üzerinden İran'da bir etki alanı oluşturulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle dönemin yayın organlarını sağ ve sol iki grup olarak ayırabiliriz. Sağ İngiliz siyasetinin etkisi gözlemlenirken, sol kanadın yayınlarında ise Tudeh Partisi hamiliğinde Rusya'nın siyasetinin etkisinin hissedildiği görülmektedir. Hükümetlere olan ideolojik yakınlık ve karşıtlıklarına göre her iki kesimin yayınlarına da dönem dönem son verilmiştir. Kaçar, Meşrutiyet ve Pehlevi dönemlerine bakıldığında gazetelerin rejimlerin ideolojik aygıtları olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Notlar

¹ Meşrutiyet'in ardından İran'da batı ile tanışan bazı grupların ileri seviyede Batı hayranı olmaları daha sonraki süreçlerde İranlı münevverler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Celal Ali Ahmed Batılılaşma hastalığı (غرب زدگی) olarak ifade etmiştir. Celal Ali Ahmed, İranlı münevverlere batılı düşünce ve fikirleri edilgen bir biçimde ve köle mantığı ile kabullenmeleri noktasında eleştiri getirmiştir. (Ahmed, 2000)

² İran'da Kaçar döneminde belli bir süre yabancı gazetelerin tamamı için Kağez'e Ahkbar ya da Gazett ifadesi kullanılmıştır. Bu yüzden Mirza Salih Şirazi Kaziruni İran'da çıkan ilk gazeteye Kağez-i Akhbar adını vermiştir. Kağez-i Akhbar'ın yalnızca 3 sayısı günümüze ulaşmıştır (Kerimiyan, 1999, 5-8).

³ İran, Osmanlı'dan meşrutiyet kelimesini öğrenmiştir ve ilk olarak Mirza Hüseyin Han Sipehsalar'ın raporlarıyla İran'a meşrutiyet kelimesi girmiştir (Dilek, 2007).

⁴ Hacı Mirza Hasan Ruşdiye'nin Akhter'de okuyup yurt dışına çıkma kararı aldığı makalenin içeriğinde Avrupa'da bin kişiden 10'unun okuma yazma bilmediği buna karşın İran'da ise bin kişiden yalnızca 10'unun okuma yazma bildiği bilgisine yer verilmiştir (Kesrevi, 2000, s.19-40).

⁵ 1833 yılında İsfahan'da Ermeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Fransa'da eğitim alan Melkum Khan, İran'a döndükten sonra Kitapçe'i Gaybi'ya Defter'i Tanzimat eseriyle reform çalışmalarına başlamıştır. Aynı şekilde İran tarihinde büyük bir etkiye sahip olan ilk mason teşkilatı olan Feramuşhane'yi kurmuştur (Karacan, 2013).

⁶ İran'da meşrutiyet fikri tüccarlar tarafından desteklenmiştir. Özellikle devrimin iktisadi amaçlarından olan içerdeki tüccarların yararına ticari imkânlar yaratmak düşüncesi, tüccarların meşrutiyet yanlısı bir tavır sergilemelerine sebebiyet vermiştir. ("İran Meşrutiyet Devrimi", 2019 <http://inciraltitarih.com/iran-mesrutiyet-devrimi/> adresinden alınmıştır.)

⁷ Meşrutiyet döneminde tüccarlar, esnaf ve toprak sahiplerinin oluşturduğu orta sınıf (Semihî, 2018, 249).

⁸ Bu dönemde milliyetçilik olarak ifade edilen aslında "İranlılık"tır. İranlılık kavramını anlamlandırılması yalnızca nasyonalizm üzerinden yapılabilmekte ve sadece ortak dini göstermekte olan milliyetçilik kavramı ile özdeşleştirmek olası değildir. İranlılık, İran'ın tarihsel süreçte egemenlik kapsamı ve yaygın etkinlik alanını bağlamında anlaşılabilir. Zira bu tarihin bilinmesi "bugünün milliyetçiliği"nin anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır. İran'ın 20.yüzyıl edebiyatına bakıldığında bu egemenlik kapsamı ve yaygın etkinlik alanının tarihsel arka plana dayandırıldığı görülmektedir. İran'da basın yayın organları incelendiğinde de petrolün ulusallaştırılması hedeflenen Musaddık dönemine kadar sürekli olarak İran'ın tarihteki başarılarından söz edilmiştir (Cottam, 2017, s. 21-22).

Kaynakça

- Ademiyet, F. (1984). *İdeolojiye Neyzete Meşrutiyet*. Tahran: Neş're Peyam.
- Ahmed, C. A. (2000). *Batılılaşma Hastalığı*. (F. Altun, Çev.) İstanbul: Yöneliş.
- Braun, E. (1963). *Tarikhe Metbuat ve Edebiyate İran Der Dovreye Meşrutiyet*. (M. Abbasi, Çev.) Tahran: Neş're Elm.
- Braun, E., & Terbiyet, M. A. (1963). *Tarikh Matbuat ve Edebiyat İran*. (R. Salezade, Çev.) Tahran: Neşre Mehrefet. <http://www.iichs.org/archived/nosakh/adamiyat.html> adresinden alındı
- Cemiyeti, İ. T. (2019, 1 28). *İran Meşrutiyet Devrimi*. İnciraltı Tarih Cemiyeti: <http://inciraltitarih.com/iran-mesrutiyet-devrimi/> adresinden alındı
- Cottam, R. W. (2017). *Nasyonalizm Der İran*. (A. Tedeyyun, Çev.) Tahran: Entesarat'e Kevir.
- Dilek, K. (2007). İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Ortadoğu*, 51.
- Ensari, M. (2000). *Şeyh Fezllullah Nuri ve Meşrutiyet*. Tahran: Emir Kebir.
- Ensari, M. M. (2012). Metbuate Rıza Khani Ter'eh Endişeye İranşehri ve Meşruiyetsazi Beraye Hokomete Pehlevi. *Feslnameye Resane*(3), 118-122.
- Eskerkiya, A. (2002). Veziyete Ruznamehaye Payitekht Piş Ez Meşrutiyet. *Gencineye Esnad*, 26-31.
- Ferdust, H. (2014). *Zuhur ve Sugute Pehlevi*. Tahran: Entesarate Mutalahat ve Pejoyeshaye Siyasi.
- Gazizade, A. A. (1999). *Canbakhtegane Ruznamenegar*. Tahran: Neş'r'e Camehe Iranian.
- Girgin, A. (2009). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hadi, T. (1975, 6 28). "Sernevest Ruznameha ve Ruznamenegaran Der Dovrane Pehlevi Evvel". 10 05, 2018 tarihinde haadi.ir: <http://www.haadi.ir/News-528/> adresinden alındı
- İran, M. N. (2015). Agayi Bekhşiye Metbuate Siyasiye Esre Gacar ve Nekhşe An Der Engelabe Meşrutiyet. *Feslnameye Ulume Siyasi*, 49-70.
- İttilahat, M. B. (1999). Metbuate Esre Pehlevi. *Metbuate Esre Pehlevi*, 6. Tahran, Tahran, İran: Merkeze Berresiye Esnade Ruznameye İttilahat.
- Karacan, O. (2013). 1906 İran Meşrutiyeti. *1906 İran Meşrutiyeti*, 139. Malatya.
- Kerimiyan, A. (1999). Mirza Salih Şirazi ve Kağez'i Akhbar. *Gencine'ye Esnad*, 5-8.
- Kesrevi, A. (2000). *Tarikhe Meşrute İran*. Tahran: Emir Kebir.
- Kharabi, F. (2008). *Tenz Der Metbuate Dovreye Agazine Meşrutiyet*. Tahran: Entesarate

Nameye Ferhangistan.

- Kiyanfer, C. (2009). *Metbuat'e Dovleti'ye İran Der Esre Gacar*. Tahran: Peyam'e Beharistan.
- Mecidi, H. (2017, Temmuz). Berresiye Karkerd ve Tesirgozariye Ruznamehaye Esre Gacar. *Ruzmaneye İran Vijeye Meşrutiyet*, 145-182.
- Mekhsudi, M., & vd. (2002). *Tevulate Siyasi İçtimaiye İran*. Tahran: Rozene.
- Mesudniya, H. (2013). Baztabe Tevulate Siyasi ve İçtimaiye Dovreye Pehleviye Evvel Der Romanhaye Tarikhi ve İçtimayi in Dovre. *Pejoeşnameye Tarikhe İçtimai ve İktisadi*, 79-96.
- Mutekidi, R. (2002). Sansor Der Metbuate Esre Pehleviye Evvel. *Gencineye Esnad*, 106-110.
- Nuhoğlu, G. (2012). İkinci Dünya Harbi Sonuna Kadar İran Basını Ve Mecelle-i Rûzigâr-ı Nev. *Şarkiyat Mecmuası* (21), 81-110.
- Pervin, N. (2000). *Tarikhe Ruznamenegariye İraniyan ve Diger Parsi Nevisan* (Cilt 1). Tahran: Entesarate Merkeze Neş're Daneşgahi.
- Rabino, H. L. (2002). *Ruznamehaye İran: Ez Agaz Ta Sale 1329*. (C. Khumamizade, Çev.) Tahran: Entesarate İttihat.
- Resulof, R. (2010). *Nahostinha-ı Tarih-ı Ruzname Negari-i İran*. Tahran: Camieşenasan.
- Resulof, R. (2014). Ruhulkuds; Entegaditerin Ruznameye Dovreye Meşrute Der İran. *Fesnameye Esnad* (3), 70-88.
- Resulof, R., & Rasikh, K. (2018). Nekhşe Siyasi İçtimaiye Metbuat Der Engelabe Meşrutiyet Ba Ruyekerde Tehlile Mehtevaye Sermagalehaye Ruznamehaye Ruhulkuds ve Suri İsrail . *Fesnameye Encumene İraniye Mutalahate Ferhengi ve İrtibatat*, 13-34.
- Rigiderakhshan, M. (2011). *Berresiye Tetbigiye Zeminhaye Siyasiye Buruze Engelabe Meşrute ve Engelabe Eslami*. Tahran: Daneşgahe Tahran Merkezi.
- Ruhani, A. R. (1999). Esnadi Derbareye Veziyete Metbuat Der Esre Rıza Khan. *Gencineye Esnad*, 102-123.
- Semihi, M. (2018). *Neberde Godret Der İran*. Tahran: Neşre Ney.
- Şebesteri, B. C. (2010). Deramedi Ber Sakhte Metbuatiye Engelabe Meşrutiyet. *Mecelleye Amuze*(6), 135-170.
- Tabani, H. (2003). *Feryade Ruşenfikran*. Tebriz: Entesarate Periver.
- Tulabi, T. (2017). Suruş'e Estantul Piş Deramedi Ber Ruznamenegariye Milligereyane ve Teceddutkha. *Pejoeşhaye İranşenasi*(2), 99.
- Tuluyi, M. (1994). *Bazigerane Esre Pehlevi, Tahran* (Cilt 2). Tahran: Neş're Elm.
- Yarşater, İ. (2004). *Engelbe Meşrutiyet*. (P. Metin, Çev.) Tahran: Emir Kebir.
- Yazıcı, T. (2003). Fars Edebiyatı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 28.Cilt, 125-127.
- Zerrinkub, A. (2006). *Ruzegarane (Tarikhe İran Ez Agaz Ta Sugut Pehlevi)*. Tahran: Sokhen.

